

A kapnikbányai (Cavnic) ércbányászat

RÉTHY KÁROLY

Kapnikbánya a *Gutin-hegység* (1443 m) déli lábánál, a *Kapnik-patak* völgyében fekszik, amelyről valószínűleg a nevét is kapta. Ez a híres ősi bányásztelepülés egykor *Kővár vidékéhez*, majd *Szatmár vármegyéhez* tartozott. Az újabb kutatások (*John Dayton* professzor 2002-ben publikált kutatási eredményei, s a környékén talált bronzkori leletek) arra utalnak, hogy az érctermelés, fém-megmunkálás *Kapnikbányán* és környékén már a bronzkorban elkezdődött, s talán a népvándorlás idején is folytatódott, ha az nem is volt folyamatos. Itt is, mint *Nagybánya* más vidékén, később a rómaiak is folytattak a felszínre bukkanó telérek mentén bányászati tevékenységet. Elsősorban az ezüstben gazdag *Magyar- és Erzsébet-telér*, valamint az aranyban és ezüstben gazdag *Ferenc, József* és *Kristóf* polimetallikus telérek felső szintjei hívták fel magukra a környéken lakók és a rómaiak figyelmét. Ezt a régi érc-halmok, salakhányók, s vésők nyomait viselő régi tárnák bizonyítják (11). Ám, mint később kiderült, a legtöbb és legszebb természet-arany-példányokat az *Ércpatak-telér* egyik mellékága adta (9, 12). De mint *Szirmay Antal* az 1809-ben *Budán* megjelent „*Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérte*” című könyvében írta: „*Kapniknál a réz olyan bő, hogy ennek kedvéért ássák inkább [az ércet], mint az ezüstért, melyet hamuszínű ezüstásványnak (minera arginti cinerea) neveznek*”.

Kapnikbánya első okleveles latin nyelvű említése *Kapnek*, *Capnic* néven 1336-ból, *Károly Róbert* király korából származik. A településnek ekkor már község-jellege volt, s a történelmi dokumentumok szerint *Kővár vidéke* (*Districtus Kőváriensis*), ahova *Alsó- és Felső-Kapnik* vagy *Kapnikbánya* tartozott, kezdetben ki-

rályi tulajdon volt, 1378-tól pedig 180 évig *Bélteki Drág és Balk*, majd a *Drágfiak* birtoka. Az 1836-os „*Visitationis Decretumban*” pedig az állt, hogy „*Kapnikbánya eleitől ezüstbűvös bányahelység, mely 500 év óta áll művelés alatt*” (13). S amikor Hunyadi János 1455-ben Nagybánya és Felsőbánya kiváltságait megerősítette, *Kapnikbányáról (montanarum in Kapnek)* is rendelkezett (367) (5, 13). 1460-tól egy ideig szünetelt a bányászat. 1492-ben *II. Ulászló* átírta Mátyás király 1465. augusztus 25-én kelt oklevelét, amely szerint, ha *Felsőbánya* lakosai *Kapnikon* bányát nyithatnak, nyolc évig mentesek maradnak az urbura megfizetésétől (458) (5). *Wenzel Gusztáv* úgy vélte, hogy az csak új bányák nyitására vonatkozott.

1505 után *Thurzó János* és fia, *György* kísérletet tettek arra, hogy *Kapnikbányán* újra beindítsák a réztermelést, és 1510-től a bánya (*Kapnek*) Magyarország egyik fő rézérc-termelője volt. A *Thurzók* az 1246 m magas *Fekete-hegy (Mogosa)* alatti *Nyegrefalva (Negreia)* határában található elhagyott bányát művelték, ahol ma is látható a „*Thurzó árka*”. (10) A legrégebbi időktől ismert *Fejedelem-teléren* pedig 1511-ben már a harmadik kültárna is készen volt. A vésővel hajtott *Fejedelem-kültárna (Fürsten Stollen)* oldalán, a 136. méternél (5) a következő felirat állt: „*Hier hats erschlagen Jacob Huber 1511*”. A „*Magyarország bányászatának kritikai története*” c. munkájában *Wenzel Gusztáv* azt írta: „...*volt még egy régi bánya is, amely az 1514-ik évszámmal volt jelezve*”. Az itt található tekintélyes hosszúságú tárnák arról tanúskodnak, hogy ekkor már *Kapnikbányán* hosszú ideje folyt ércbányászat (3, 9, 12), ahol, mint *Szirmai Antal* 1809-10-ben írta, a „*legvirágzóbb a Hannibál bánya*”.

Miután 1531-ben Nagybánya, Felsőbánya és a környék bányái az erdélyi fejedelem kezére kerültek (11), egy 1533-ból származó feljegyzésben az szerepelt, hogy *Kapnikbányán* az ellenség miatt a bányászat szünetel, és a helyzete bizonytalan (3). Ezt 1555-ben *Feigel Péter* vízmérő is megerősítette, aki azt írta: „*vannak régi egészen kivágott bányák, melyeknek (érc)erei Au, Ag és P-t tartanak, de teljesen víz alatt állnak*”. 1566-ban *Tordai János* nagybányai kamaragróf arról írt, hogy a kapniki bányák, melyek egy ré-

sze a kincstár tulajdonában található, igen gazdagok, de a kóborló rablók miatt nem művelhetik, amiért őrző katonaságot kért. (9) 1570-ben pedig arról írtak, hogy *Hagymássy Kristóf* kővári kapitány emberei *János Zsigmond* beleegyezésével tulajdon jogalapon akadályozták a kapniki tárnákban az ércfejtést, amire *Nagybánya* is igényt tartott, mivel a speyeri szerződésben nem tisztázták kielégítően *Kapnikbánya* hovatartozását.

1571-től *Miksa magyar király* rendeletére újra megkezdték a bányaművelést, s 1573-ban *Feigel Péter* királyi biztost és *Johann Saliust* küldték ki, hogy megvizsgálják az ott termelt érc minőségét, és rendezzék a tulajdonjogi vitát. Miután *Kapnikbánya* révén a *somlyói Báthory* család is érdekelt lett a térség bányászatában, a kapniki bányákat három évre *Ghéczy (Ghiczy) Jánosnak*, Bihar vármegye főispánjának adták bérbe. 1588-ban *Báthory Zsigmond* a nagybányai, a felsőbányai és a kapnikbányai bányákat *Felicián von Herbersteinnek* és örököseinek adta bérbe, amiről *Báthory István* azt írta: „Az kapniky Baniakath az mint oth lete-önkben felséged említette, es hatta wala, az Nagy baniay Nemeth wrnak attuk arendaba”. 1598-ban rövid ideig *Hans Muralt (Gulio Cesaro Muralto)* vette árendába a nagybányai és a kapnikbányai bányákat. 1600-tól a németalföldi *Gerhard Lisbona* és *Georg Wagen* lettek a bérlők, *Felsőbányával* kiegészülve. *Rudolf király* (1552-1612) *Hans Steinberget*, a körmöci pénzverde munkatársát és *Hans Kaufmann* sziléziai bányamestert bízta meg, hogy felmérjék az itteni bányák helyzetét. Miután *Nagybánya*, *Felsőbánya* és *Kapnikbánya* jogszövetségre lépett, *Báthory Gábor* 1612-től a kapniki bányákat a már említett németalföldi *Gerhard Lisbona* felügyeletére bízta, aki azokat később bérbe vette (13), azonban ennek részleteiről igen keveset tudunk.

A szatmári bányavidékkel a kapniki bányák is *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem ellenőrzése alá kerültek. 1619-ben *Jezernyczky János* kincstári számvevő-biztost küldte ki, hogy vizsgálja meg az itteni bányák helyzetét, melyek 1624-ben *Bethlen Gábor* tulajdonába is kerültek (10). *Felsőbánya* és *Kapnikbánya* még 1628-ban is együtt használta a bányapénzt, aminek a hátlapján J-L jelzés volt, ami *Johannes Lisbona* nevére utal. De 1629-ben *Kapnikbá-*

nyának már saját bányapénze volt, az előlapján H-L jelzéssel, ami *Henrik Lisbona* nevét, a hátlapján levő K-B jelzés pedig Kapnikbányát jelöli, ami egyértelművé teszi a *Lisbona-család* kapniki bányabirtoklását. (Szemán A., 2013.) Az itteni bányák 1637-ben már *I. Rákóczi György* tulajdonát képezték, aki 1638-ban *Sebesi Istvánt* nevezte ki a kapniki bányák gondnokának (1638-50), s egy oklevelet bocsájtott ki *Filstich Péter* kolozsvári kincstári kamaraispán egyik rokona, *Filstich Lőrinc* királybíró részére – aki az elhanyagolt bányák rendbehozatalán fáradozott – kapniki bányajog adományozásáról⁵. Utána 1650-ben *Töczéni Jakab* és *Schiller Henrik* volt a fejedelmi bányák gondnoka (1650-58).

Andreas Hoffer felőr jelentése szerint a *Fejedelem-kültárnától* feljebb, kb. 200 méterre egy 1800 méter hosszú altáró található, amelynek egyik ácsolatán az 1644-es évszám szerepel. A tárna szájától 600 méterre, egy 40 öl mély ereszke fölött vízemelőgépre akadtak, tőle nem messze pedig zúzók romjait lehetett látni – írta 1892-ben *Gesell Sándor*, a nagybányai bányaigazgatóság geológusa (1871-81). (3) Az utóbbi a *Riesen Stollen (Nagy-tárna)* lehetett, aminek kihajtását 1644-ben kezdték el, s miután az itteni bányák a *Habsburgok* kezére kerültek, azokat bérbe adták. Azonban, mint írták, *Apafi Mihály* idejében *Kapnikbányán* igen rosszak voltak a bányászati viszonyok, ezért nem nagy sikerrel művelték a bányákat. Ezekből az évekből még *Hartmann Joannes/János* bányabérlő (1663) neve ismert. A kapniki fejedelmi bányák gondnoka 1669-70-ben *Marét Márton* volt, és 1671-ben az itteni bányákat a szepeesi kamara alá rendelték.

Kapnikbányán 1691-től 1702-ig szünetelt a bányászati tevékenység. (4) Ebből a korból a *Schmiedten Stollen-ről*, vagyis a *Kovácsok tárnájáról* történt említés, ahol egy ácsolaton az 1677-es évszám volt bevésve. A külföldi tudósok közül *Kapnikbányát* talán a németalföldi *Jacobus Tollius* – aki 1660-ban és 1687-ben járt Magyarországon – említette először *Capnicbania* néven, mint Au-, Ag- és Pb-lelőhelyet (5). Abban az időben, amikor *Alvinczi János* volt az erdélyi fejedelem kapniki bányáinak a gondnoka és *Hoher András* a bányafelügyelő (1681), a *József-tárnával* harántolt teléren már kiterjedt bányaműveletek voltak (1700), ugyanúgy, mint a

Borkút-teléren, és három zúzda is működött (12), annak ellenére, hogy még 1702-ben is csak néhány bányászcsalád lakott *Kapnikbányán* (3). 1706-ban *II. Rákóczi Ferenc* fejedelem gondoskodott a kapniki bányák műveléséről, és arról, hogy *Szentpáli István* kövári kapitány a felsőbányai bányászokat ne háborgassa munkájukban. (5)

Az 1717-es tatárjárást követően – melynek leküzdésére a *tatárkőre* vésett „*Anno 1717. usque hic fuerunt tartari*” felirat emlékeztet –, *Kapnikbányán* egy rövid ideig ismét szünetelt a bányászat, s 1719-ben a kövár-vidéki kincstári tulajdon a *gróf Teleki család* birtokába került. Miután a kincstár *Kapnikbányán* 1722-ben bányaművelésbe kezdett, s a nagybányai kerületi bányáktól több családot telepítettek ide, az itteni bányászat újból jelentős fejlődésnek indult. (3) 1723-ból már a *Hiska-küлтárnával* feltárt, magánosok művelte *Ércpatak-teléren* lévő bányát is említik, ahol vízemelő-gép volt. (12) *Bél Mátyás* (1684-1749), aki 1726-ban járt *Szatmár megyében*, a *Historia Comitatus Szatmariensis (Szatmár megye története)* c. kéziratában még arról írt, hogy „*bár Kapnikbánya Kövár vidékéhez tartozik, a felsőbányai bányaműnek képezi egyik üzemét*”. A továbbiakban megemlíti, hogy „*Kapnikbányán, a hegybe vezető hosszú tárna végén, ismeretlen mélységű szállítóakna van, melyet a hegycsúcsról mélyítettek le. Most a császár parancsára újból művelés alá fogták*”.

1727-ben a bécsi udvar a kapniki bányákat a nagybányai bányahivatal alá rendelte (5); a korabeli osztrák iratok 1733-ban a *Fejedelem-tárnát (Fürsten-Stollen in Kapnik)* említik. Miután 1735 körül *Kapnikbányáról* több bányászcsalád átköltözött *Erzsébetbányára*, és 1737-re *Hammerschmidt János* bányatiszt „*per me Johannem A. Hammerschmidt*” aláírással elkészítette *Kapnikbánya* legrégebb bányászati térképét, az itteni bányaművelésben újabb pangás következett be. (9)

A híres mineralógus, *Born Ignác* életrajzírója, *Linder Dolf* „*Ignaz von Born Meister der Wahren Eintracht Winer Freimaurerei im 18. Jh.*” (Wien, 1986) könyve szerint *Born* 1742. december 26-án *Kapnikbányán* született – melynek helyi szász neve *Karlsburg* volt, ugyanúgy, mint *Gyulafehérvárnak* –, amikor apját, *Ludwig*

von Born osztrák tisztet és erdélyi bányatulajdonost kiküldték a kapniki bányák felügyeletére. Ugyanazt írta *Szinnyei József* is a *Magyarország természettudományi és matematikai könyvszete 1472-1875* című könyvének (Budapest, 1878) 78. oldalán. Tehát nem véletlenül mondta Born 1770-es látogatása során *Kapnikbányáról*, hogy „*solum natalum*”, vagyis „szülőföldem”, ahol egy olvasztóműben súlyos széndioxid-mérgezést kapott.

Miután a kincstár 1745-ben 800 Ft-ért megvette a *József-társulat* bányáit, 1748-ban *Nagybányán* bányászati főfelügyelőség, „*Officium Montanum*” létesült, amelynek vezetője *Staberhoffer Adorján* lett. 1749-ben *Kapnikbányán* a kincstár irodát létesített egy lelkésszel, bányagondnokkal és bányafelügyelővel – az utóbbi egyben tanító is volt. A szomolnoki főszereelő, *Lánszky Mátyás* zúzómű-kísérleteket végzett (3), majd 1750-ben újrainították a régi bányákat, köztük a *Ferenc-teléren* levőt, amely ekkor már 1100 m hosszan volt feltárva. (12) A 18. sz. közepén már a *Kapnikbányától* keletre levő, 1080 m magas *Róta-hegy* (Rotunda) alatti érctelések is több ponton feltárássra kerültek. Ebből az időből a *Königliche Stollen-t* (*Királyi-tárnát*) említik, ami uralkodói tulajdon vagy adomány lehetett, és a *Miklós-táró* is elkészült már a telekadományok előtt. (4) *Alsó-Kapnikon* 1753-ra kohótelep épült, és újból üzembe helyezték a *József-tárnát*, amit 1810-ben *Rainer* főherceg látogatása okán *Rainer-altárónak* neveztek el (11), ahol a bejáratnál a következő felirat volt látható: „*Serenissimo Principi Rainero Fodinas Kapnikenses intranti MCCCXVIII*”¹ (*Regélő – Pesti Divatlap*, 1835/93.).

A *Róta-hegyen Malenszky Károly* feljegyzései szerint a *Miklós-telér* arany- és ezüsttermelésére 1758-ban már bányatelkeket adományoztak, a régi *Miklós-telket* északon, majd egyet délen (4). Miután 1760-ban az *Ércpatak-bánya* is a kincstár tulajdonába került (12), az udvari kamara 1761. évi rendelete alapján *Kapnikbányán* kincstári bányahivatal és bányatörvénytörvények létesült. A kincs-

¹ A római szám valószínűleg a látogatás évét kívánta jelölni, azonban a lejegyzése hibásan történt.

tári bányák élére Müller András kapott Bergmeister-i (bányamesteri) kinevezést (3). S amikor 1763-ban a Szent Kereszt-bánya részére bányatelket adományoztak (4), a „Magyar-tárna bányatársulat” nevében a Nagybányán elhunyt id. Geramb Ferenc Károly báró (1727-1788) a Teréz-kültárnát kérte adományként, amivel a Teréz-ér már 180 méter hosszan fel volt tárva, amit megkapott, és Müller András által beiktatásra is került. (3) Hechenhagerten bányatanácsos (Bergrath) jelentése szerint 1766-ban már a Barbara-, Szentháromság-, József-, Zachariás- és Franciska-tárnákban, valamint a Clementi és Péter-Pál magán bányatársulatok bányáiban élénk bányászati tevékenység folyt, bennük vízhúzó-géppel. (3) Említést tettek még a Ferenc-tárnáról is, amely a Ferenc-telért érte el. Ekkor azt is említik, hogy az Ércpatak-teléren régi művelések nyomai mutatkoztak, s azt, hogy a Borkút-telér is már le volt művelve. (13) Az 1767-es osztrák dokumentumok a Kristóf- és Péter-Pál-tárókat „Christoph-Stollen und Péter-Paul-Stollen in Kapnik” említik. Ebből az időből 1769-ig Johann Fuchs nevét említik, mint Berg- und Hütten-Verwalter (latinul Praefectus fodinarum et ustrinarum).

1770-ben, amikor Johann Amadeus von Stampfer selmecbányai főkamagróf jelentést készített Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya bányászati és erdészeti ügyeiről, és Born Ignác is meglátogatta az itteni bányákat, a „Mária Segély-táró” művelésére, „Óboldogasszony” néven bányatelket adományoztak. (4) Az udvari kamara 1772-ben kelt rendelete alapján a kapnikbányai bányahivatal gazdasági felügyelete a kassai, illetve a nagybányai kerületi igazgatóság alá került (13), és Erzsébetbányát (Oláhláposbányát) a kapniki bányahivatal felügyelete alá rendelték. Ezekben az években a kapniki kincstári bányák vezetőjeként Johann von Baum bányamestert (Bergmeister) említik, akit 1778-ban Erzsébetbányára helyeztek át. A helyébe Nagybányáról Kutscherfeld Ignác bányagondnokot (Bergvelwaltet) nevezték ki, aki 1785-ig – amikor Erzsébetbányára került – volt a kapniki kincstári bányák vezetője. 1780-ban jelent meg Johann Jacob Ferber (1743-1790) svéd bányászati szakembernek a magyarországi bányákról szóló munkája, amelyben Kapnikbányáról a Magyar-bányát, a Ferenc-altárót és a

Péter-Pál-tárót, s az ott található főbb ásványokat említette. Ugyanakkor *Karl Gottlieb von Windisch* a *Geographie des Königreichs Ungarn* (Pressburg, 1780) című művének *Szatmár megyei* fejezetében azt írta: „*Kapnikbánya kamarai bányaváros. Fele Szatmár megye joghatóságához, másik fele Kővár vidéki, Erdély joghatósága alá tartozik*”. A kapniki bányahivatalt 1782-ben a zalatnai bányabíróság alá rendelték. (4) Amikor a *Selmezbányán* végzett *Ruprecht Antal* 1783-ban megjelentette a kapniki ásványokról szóló első tanulmányt (*Untersuchung des rötlichen Ganggesteins oder sogenanntem Feldspath von Kapnik in Siebenbürgen*), fedezték fel 1783-84-ben az *Ércpatak-telért*, és feltárták a *Teréz-telér* déli folytatását, a *Miklós-tárnával* pedig a *Szt. János-telért*, aminek művelésére 1787-ben *Szt. János Nepomuk* néven bányatelket adományoztak. (4) Ezekben az években (1787-88) *Kapnikbányán* *Jacob Schneider* (1725-1788) volt a bányamester (Montium Magister) (14) és *Krajbich Ignác* a kohómester (Hüttenmeister).

1788-ban *II. József* császár *Franz Joseph Müller von Reichenstein* (1742-1825) udvari bányatanácsost, mineralógust, a tellur felfedezőjét nevezte ki az összes erdélyi bányák felügyelőjének, aki 1802-ig a kapniki bányákat is felügyelte (14). 1794-ben *Jens Esmark* (1763-1839) norvég mineralógus tett látogatást *Kapnikbányán*, aki az 1798-ban megjelent munkájában részletesen írt az ott található teléerekről és ásványokról. Ugyanabban az évben *Gerliczy Philipp/Fülöp* (1777-1854) császári és királyi kamarás megírta a kapniki bányatelepet bemutató „*Beschreibung der k. k. Berghandlung Kapnik in Gross Fürstenthum Siebenbürgen*” című, kéziratban maradt munkáját (8). 1790-95-ben már *Pozsonyi Ungár Ferenc* – az 1790-ben *Kapnikbányán* született híres kolozsvári szénész, *Székelyné Ungár Anna* apja – volt *Kapnikbányán* abányanagy (14). 1795-től 1806-ig *Pelargus Antal* volt a kapnikbányai *Officium Montanum* főnöke, és *Hölczl Ferenc* (1795) a bányamérnök (*geometra subterranea*), *Pataki Péter* pedig a kohómester (*Ustrina Magister*, 1795). 1798-ban a *Bergmännisches Journalban* „*Kurze Bergschreibung einer mineralogischen Reisen...*” címen, *Jens Esmark* 1794. évi kapnikbányai látogatása nyomán a telérek ismertetése mellett az ott található ásványokról is részletesen írt. Ekkor már arról is

említést tettek, hogy a *Königlichen* 500 K értékű ezüstöt és 130 K értékű aranyat termelt.

A 18. század végére és a 19. század elejére feltárták a *Venczelés* az *Ércpataki-teléreket*, 1805-ig kihajtották a *Gottlieb-tárót*. 1806-07-ben *id. Prugberger József* apja, *Prugberger Vince* volt Kapnikbányán a bányaaigazgató (*director fodinarum successarum*). A kapnikbányai kincstári bányamű a 18. század végétől már a *Selmezbányán* végzett mérnökök vezetése alatt állt. 1807-től *Pelargus Antal* és *Barthos Mihály* volt a bányamester (montanum magister), *Miller Ferenc* a kohómester (ustrinarum magister, 1804), és *Leuthner Ferenc* (1804-07) a bányamérnök. 1811-ben, amikor a *Mihály-telér* a kincstár birtokába került (12), s a *Magyar-* és a *Ferenc-akna* is termelés alatt állt, *Puskás György* volt a bányabíró. A kapnikbányai *Bányahivatal* (*Officium Montanum*) főnöke 1814-15-ben is *Barthos Mihály* volt, *de Adda János* a bányaelenőr (2), *Durner András* a bányamérnök (*geometra subterranea*), *Spáner Pál* a hármormester. Az *Officium Montanum* főnöke 1817-ben *Kunczl Ignác* volt, *Szaitz Károly* kohómester (ustrinarum magister), és *Skultéty András* (1759-1827) a kohófelügyelő (*ustrina contraagens, 1817-20*) – aki 1807-17-ben *Erzsébetbányán* (*Oláhláposbányán*) volt kohómester. Ekkor már az *Erzsébet-telér* a *Fejedelem-táróig* le volt művelve (12). Tehát *Kapnikbányán* 1818-ig a bányászat jelentős fejlődésben volt (11), és utána is jól prosperált: új feltárások indultak, és zúzóművet állítottak üzembe.

1820-ban *Jendrassik András* bányamérnök, *Jendrassik Miksa* apja volt a bányamester és bányabíró (*montium militarum magister et iudex*). 1820-tól *Skultéty András* (alsó-lehotai) volt a kapniki kincstári bányák vezető bányamestere (1820-27) (5), *Szupkay János* a bányamérnök (1827) és *Saitz Károly* a kohómester (1823) (2). Ekkor már az itt kitermelt ércet az alsó-kapniki új hutákban, kohókban kezelték. 1824-től a *Selmezbányán* végzett *Jendrassik Miksa* (1806-1885) (2, 15) későbbi bányatanácsos, *Krassó* és *Temes vármegyék* táblabírája, 1848-49-ben országgyűlési képviselő volt a kapnikbányai kincstári bányák kohómestere, majd bányamester és bányabíró (*montium magister et iudex*) (2) (*Jendrassik*

Miksa az 1824-ben *Kapnikbányán* született *Jendrassik Jenő* fiziológus, egyetemi tanár, akadémikus apja volt.)

1832-36-ban *Walter József* a bányaintéző (Fodinarum Curator), *Halbendienst Franz* a Bergmeister (Montanum Magister), *Saitz Károly* a kohómester (Ustinarum Magister), *Franek Mihály* a bányamérnök (Geometra Subterranea). 1834-ig a *Selmechányán* 1823-ban végzett *id. Schönherr Antal* is itt dolgozott (2). 1836-38-ban gróf (*bedegi*) *Nyáry György* bányatanácsos volt a bányamester (Bergmeister), *Franek Mihály* a bányamérnök, *Lojdl Mihály* és *id. Schönherr Antal* a kohótiszt (1838-41), akit *Láposbányáról* helyeztek át (14). Egy 1838-ból származó jegyzőkönyv a *Kapnikról* vezetett sujori kutató bányamunkáról is említést tett (3), *Fényes Elek* pedig 1839-ben arról írt, hogy: „*Kapnikbányánál* jövedelmes arany-ezüstbányák műveltetnek”, majd arról tudósítottak, hogy 1842-ben elkezdték a *Venczel-akna* vízművének építését (4). *Kapnikbányán* ekkor 54 bányatelket tartottak nyilván.

1841 és 1845 között a kincstári bányák gondnoka továbbra is gróf (*bedegi*) *Nyáry György* volt, 1844-57-ben *Lassovszky Ferenc* a bányamérnök, 1844-48-ban *Stoll Károly* (1811-1887) a zúzómű és *Brunner Ferenc* (1822-1900) a kohómű vezetője (14). Annak ellenére, hogy jól prosperált a kapniki kincstári és magánbányászat, *Mihály Gábor*, *Máramaros megye* követe 1844-ben a császárnak arról írt, hogy „*Kapnikban* igen keveset jövedelmező bányanya van, s kis mértékben üzetik a bányászat”. 1845-47-ben nem volt bányagondnok, és a kincstári bányák *Lassovszky Ferenc* vezetése alatt álltak. A *Rota-Anna* bánya 1845-ben *Hammerschmidt Ferenc* igazgatása alatt állt, és *id. Prugberger József* irányításával még termelésben voltak a *báró Geramb család* tulajdonában lévő kapniki *Teréz-*, *Magyar-* és *Péter-Pál-bányák*, amit a kincstár 1847-ben 20.000 Ft-ért vett meg (8, 13). 1847 után, a *Reiner-szint* alatt 50 méterre munkába vett *Nándor-altárna*, valamint a *Kuenberg-* és a *Tatár-akna* mélyítésével, *Kapnikbányán* a bányászat újabb lendületet vett, ugyanis az *altárna* 1860-ig elérte a *Péter-Pál-*, a *József-*, majd a *Regina-* és a *Ferenc-telért* (12). Ezekben az években (1850-53) *id. Litschauer Lajos* bányamérnök – később a selmechányai bányászati akadémia tanára (1870-83) – műszakvezető

(*schichtmeister*) volt *Kapnikbányán*, ahol 1857-ben is *Lassovszky Ferenc* volt a bányagondnok, *id. Cseh Lajos* a bányamérnök, és 1858-ig *Brunner Ferenc* a kohómű vezetője¹⁴. 1856-ban építették fel a *Kuenberg-aknaházat*. 1858-62 között *Kiss Ferenc* kohóellenőr és *Bitsánszky Ede* a kapniki kohómérnök, aki a cinkben és antimonban gazdag ércekből az arany, ezüst és réz szétválasztására egy addig nem alkalmazott új eljárást vezetett be, amit nem csak a kapnikbányai lúgzóműben, hanem az *Altáj* bányáinál is jó eredménnyel alkalmaztak (8). Így az 1859-60-as években, *Lechner József* és *Saitz János* bányamester alatt már *Kapnikbánya* volt az egyik legnagyobb ólomtermelő bányamű, aminek az évi ólomtermelése elérte a 200-250 tonnát. 1863-ig a *Kuenberg-aknát* vízzivattyúval és új felvonóval látták el. Az északnak hajtott *Rainer-altárna* 1264 m után keletnek fordult, és átvágta a *Péter-Pál*-, a *Borkút*-, a *József*-, a *Ferenc*-, az *Ércpatak*-, a *Venczel*-, a *Teréz*- és *Magyar-telért* – melynek déli folytatása a *Kapnik-telér*¹² –, valamint a *Fejedelem-telért*, s keresztezte a *Kelemen*-, az *Erzsébet*- és a *Mihály-teléreket* is¹¹.

1858-ban megalakult a *Rota-Anna és Miklós magán bányatársulat*, amit 1859-ben hagyott jóvá a zalatnai bányakapitányság, s melynek *Koch Antal* professzor is részvényese volt. A vállalkozásnak 1862-től *Bercsey Lajos*, 1883-tól 1899-ig *Thurmann Olivér* volt az igazgatója.

Kapnikbányán 1865-ben *Heinrich Ernő* volt a kincstári kohómester. 1867-ben több bányatelket adományoztak magán bányatársaságoknak, többek közt a *Gottlieb-tárnával* feltárt érctest ki-termelésére. *Süssner Ferenc* bányatiszt a Ferenc-teléren haloxylinnel robbantásos kísérletet végzett. 1867 után egy új zúzó is épült, melyet elsodort egy hegyomlás⁵. 1867-73-ban *Süssner Ferenc* volt a bányatiszt (8), 1871-ben már *Lojdl Mihály* bányamérnök is itt volt (2), *Schwarcz Lajos* volt a kohóellenőr. 1872-ben a „Lajos határköz” bányatelek került adományozásra (4). 1875-ben már *Berks Nándor lovag* volt *Kapnikbányán* a kohóhivatal főnöke, aki *Erzsébetbányáról* került ide (8). A ravaszpataki kísérletek alapján ekkor lépett üzembe a lúgzómű, s a *Róza-telér* kiaknázására egy újabb telket adományoztak. Az ezüstabányák között ekkor már szé-

pen jövedelmezett a kapniki kincstári bánya, a magánbányák közül pedig a *Rota-Anna és Miklós*, amely a 12 méter vastag *Miklós-te-lért* művelte, írta 1887-ben a *Földtani Közönyben Gesell Sándor*.

Ezekben az években, a neogén vulkáni tevékenység nyomán keletkezett, túlnyomóan dácitban, piroxén- és kvarcandezitben található, Au, Ag, Pb, Zn, Cu és más elemekben gazdag, kapnikbányai hidrotermás eredetű, ÉK-DNy-i csapású polimetallikus érc-testekben sok szép és új ásványt is találtak, melyek a világ számtalan múzeumában megtalálhatók. Itt fedezte fel *Johann Fibig* (1720-1792) német mineralógus, a *Mainz*-i egyetem professzora 1787-ben, s írták le először 1807-ben *rädelererz* (kerékérc) néven a *bournonitot*. 1840 körül ismerték fel a *whewellit*et, amit 1852-ben írtak le, 1855-ben pedig *kapnicit* néven a *wavellit*et.

Kapnikbányát Wenzel Gusztáv szerint 1876-ban csatolták vissza *Szatmár megyéhez*. 1881-82-ben már *Palmer András – Palmer Kálmán* apja – volt a kincstári bánya- és kohóhivatal vezetője, *Knöpfler Gyula* bányamérnök és *Schwartz Márton* a kohóművezető. Utána 1890-ig *Schmidt Lajos* a bánya- és kohóhivatal-vezető, *Urbán Mihály* és *Szellemy László* a bányamérnök, kohómérnökök pedig 1886-tól 1894-ig *Laszke Győző*, *Kurovsky Zsigmond* és *Jó Antal* (7). 1888-ban szerelték fel *Kapnikbányán* az első vízenergiával hajtott aknaszállítógépet. 1890-től *Gólián Károly* volt a kapniki bánya- és kohóhivatal vezetője, kohómérnökök *Laszke Győző* és *Kurovsky Zsigmond*⁷, aki a fémlúgzás területén egy új eljárást dolgozott ki. *Kapnikbányán* csak 1846 és 1895 között a kincstári bányákból 852,2 kg aranyat, 90.936,7 kg ezüstöt, 4.196 q rezet és 94.656 q cinket termeltek ki¹².

1898-tól 1907-ig, amikor a nagybányai bányaigazgatósághoz tartozó kapniki *Regina* nevű arany- és ezüstbánya is említésre került (1896-1900), és felépült egy új forgónyilas ércelőkészítő-mű, 1903-ban pedig elektromos aknaszállítógépet szereltek fel (15, 7), a kapniki bánya- és kohóhivatal már *Bradofka Frigyes* vezetése alatt állt, *Herczeg Imre* volt a bányamérnök, kohómű-vezető pedig *Hullán János* (1900) és *Fischer Károly* (1905) (7).

A *Földessy Pál* vezetése alatt (1888-99) lévő *Rota-Anna és Miklós* magán bányatársulat bányáit 1899-ben 468 ezer forintért

Creewel Jacob londoni lakos vásárolta meg, amit 20.000 font alaptőkével „*The Róta Anna Mines Limited*” részvénytársasággá alakított át. Ez a bányatársulat (1), az angol *A. W. Stoddard* és *Bertalan Miklós* bányamérnökök, valamint *Földessy Pál* bányatiszt vezetésével, 1901. novemberig állt termelés alatt, amikor azt bezárták (4). Az angol társulat bányáit 1903-ban *Rochlitz Mór* vette meg, s tőle 1904-ben az 1889-ben alapított *Első Erdélyi Aranybánya Rt.* elnöke, *Johann Franz Zeibig*, a *Nagyszebeni Bankegyesület* igazgatója vásárolta meg. 1905-ben 352 munkással *J. F. Zeibig* már 128 kg aranyat termelt, az üzem *Hopp Károly* igazgató és *Kiss Ákos* üzemvezető irányításával 1910-ig folytatta az érctermeletést. Ekkor a társulat által eladásra kínált bányákat 300 000 K-ért a kincstár vette át (1, 4), majd 1911-ben gróf *Eszterházy Gyula* kapott 7 kapnikbányai területre zárt kutatási engedélyt (A Bánya, 1911/32.).

Kapnikbányai részlet a 20. század elején. (Képeslap.)

A kapniki bányában 1909-ben egy *Ganz & Társa* gyártmányú, villamos meghajtású, nagynyomású centrifugál szivattyút szereltek fel. A nagybányai 1909-es eredményes kísérletek után, *Altnéder Ferenc* nagybányai kohómérnök javaslata alapján, 1910-ben

Kapnikbányán felépítették Magyarország első ciánlúgzó üzemét, majd 1913-ban a bányába egy centrifugál turbina-szivattyút építettek be⁵. 1907-től 1909-ig *Fábián Lajos*, utána pedig 1919-ig *Urban Mihály* vezette a kapniki bánya- és kohóhivatalt (2, 7, 8), és *Peternák Sándor* a bányamérnök. 1909-től 1918-ig *Mády János* volt a főmérnök, *Fischer Károly* a kohómű-vezető (7). 1914-ben már *Ponner János* bányamérnök és *Kahle Frigyes* kohótiszt, 1918-ban pedig már *Mészáros Dezső* bányamérnök is *Kapnikbányán* volt.

1918 után az itteni bányák Romániához kerültek. A román állam létrehozta a „*Regia Autonomă a Întreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului, din Ardeal (RIMMA) – Állami Költségvetésű Autonom Erdélyi Bánya- és Fémipari Vállalatokat*”, amely 1924-től jelentős összegeket fektetett a *Nagybánya* környéki bányák, köztük a kapniki bányamű fejlesztésébe is. Azonban az 1929-35-ös nagy gazdasági világválság miatt, amikor a bányamű *Jereb János* vezetése alatt állt (1932-39), az érctermelés jelentősen visszaesett, és ezzel a további fejlesztések is elmaradtak, csak két dízelmotort szereltek fel (8).

A második bécsi döntést követően (1940) a többi nagybányai bányakerületi bányával a kapniki bányák is visszakerültek a magyar kincstár tulajdonába. 1941-től a *Magyar Állami Ércbányászat Nagybányai Igazgatóság*hoz tartozó kapniki bányamű a *Selmecbányán* végzett *Mersei József* főmérnök igazgatása alatt termelt, ami 1944-ben már a *Budapesten* székelő *Magyar Állami Ércbányászat Központi Igazgatóság* irányítása alá tartozott (5, 8). Ebben az időben kezdték el mélyíteni 100 méterrel a központi aknát. 1941-42-ben épült meg a *Kapnikbánya* és *Erzsébetbánya* közötti 13,7 km hosszú kötélpálya.

A II. világháború után a nagybányai térség újból *Romániához* került, s az 1948-as államosítást követően 1952-től az érctermelés *Kapnikbányán* is politikai rabokkal, ún. „*különleges munkaerővel*” folyt, amit 1955-ben munkaszázad váltott fel. 1952-től 1957-ig *Popescu Gabriel* bányamérnök – 1991-től az „*Universitatea de Nord*” tanára – volt a kapnikbányai bányamű (*Exploatarea Miniere Cavnic*) főmérnöke. Azonban az ott raboskodók feljegyzései

szerint 1952-ben egy *Klein* nevű fogvatartott bányamérnök végezte a főmérnöki teendőket. 1954-ben új flotálómű épült, és az ötvenes évek után évtizedekig a környéken lakók egyetlen megélhetési forrását az itteni bányüzem jelentette. A nagybányai *Bányászati Trösztnek* a 832/1997-es kormányhatározat alapján történt átszervezés után létrejött a *Compania Națională a Metalelor Prețioase și Neferoase „REMIN” Baia Mare*. Utána a 898/2002-es és 1846/2004-es román kormányhatározatok a *Nagybánya-környéki* – köztük a kapniki – bányák bezárásáról határoztak. Így 2007. január 1-től a többi bányával együtt a kapniki bányavállalat is végleg bezárásra került. Igaz, azóta már többször felvetődött, hogy a térség gazdasági fejlődése érdekében az itteni bányák közül néhányat újból meg kellene nyitni, ez az elgondolás azonban több szempontból is problematikus.

Kapnikbánya, Venczel-akna.

(*Borovszky S. – Sziklay J. [szerk.]: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye, 1908.*)

Irodalom

1. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1899. 432. old.
2. Faller G.: *Gedenkbuch zur hundertjährigen gründung der Königl. ungarischen Berg- und Forstakademie in Schemnitz 1770-1870*. Schemnitz, 1871.
3. GESELL S.: Kapnikbánya bányageológiai viszonyai. = *MKFI Évi Jelentése*, 1892. 141-164. old.
4. GYÖRGY G. – OBLATEK B.: *A nagybányai bányakerület monográfiája*. Nagybánya, 1912. 36-45. old.
5. BENKE István (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története* (I-IV. köt). Budapest, 2010. 943 p.
6. KOCH-TUFIŞ, O. M.: *Die Bevölkerung von Banat, Siebenbürgen, Ober-und Niederungarn...* Karl-Franzens-Universität Graz, Österreich, 2011. p. 9
7. *Magyar Bányakalauz (Ungarisches Montan-Handbuch)*, 1881-1914.
8. RÉTHY K.–TÓTH J.: *Nagybánya és Máramaros vidékének földtani, ásványtani, kőolajipari kutatói, irodalma a XX. század közepéig*. Zalaegerszeg, 2010. (Javított és bővített kiadás.)
9. PALMER K.: *Nagybánya és környéke*. Nagybánya, 1894. p. 100-104.
10. *Szatmár vármegye monográfiája*. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1908.
11. SZOKOL P.: Kapnikbánya geológiai ismertetése. = *BKL*, 1887. p. 187-189
12. URBÁN M.: Kapnikbánya bányaművelésének története. = *BKL*, 1897. p. 358-363, 377-382, 392-400
13. WODITSKA I.: *A nagybányai bányai igazgatósági kerület monográfiája*. Nagybánya, 1896. p. 145-185
14. *Montan-Handbuch des Österreichischen Kaiserthums 1838-1857 és Allgemeiner montanistischer Schematismus des Österreichischen...* 1841-1845.
15. *Historia Scientiarum*, 2013. 11. szám.

